

به نام خدا
وزارت جهاد کشاورزی
سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی
مؤسسه تحقیقات جنگلها و مراتع کشور

پراکنش گیاهان دارویی استان قم

نویسنده:

پروانه عشوری

با همکاری:

محمد فیاض، مهردادخت نجف پور نوایی و فاطمه سفیدکن

بهار ۱۳۹۱

این طرح با حمایت مالی ستاد توسعه علوم و فناوری گیاهان دارویی و طب ایرانی
(معاونت علمی و فناوری ریاست جمهوری) اجرا شده است.

تشکر و قدردانی

نخست آن بی‌همتای بزرگ را می‌ستایم که همواره الطاف بی‌پایانش را بر ما ارزانی داشته است. اکنون که به فضل خداوند منان مراحل تحقیق و نگارش این تحقیق علمی به اتمام رسیده است، نظر به اینکه اطلاعات پایه جهت نگارش کتاب‌های پراکنش گیاهان دارویی و صنعتی استانهای مختلف، حاصل تلاش و زحمات بیش از دو دهه همکاران محقق در مراکز تحقیقات کشاورزی و منابع طبیعی استان‌ها در اقصی نقاط کشور بوده است، بر خود لازم می‌دانم مراتب تشکر و قدردانی خود را از این عزیزان اعلام نمایم. از کلیه مسئولین محترم سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی به‌ویژه مسئولین محترم مؤسسه تحقیقات جنگل‌ها و مراتع کشور و کلیه همکارانی که در اجرای این تحقیق نقش مؤثر داشته‌اند، تشکر و قدردانی می‌شود.

از استادان و بزرگواران استاد توسعه علوم و فناوری گیاهان دارویی و طب ایرانی سرکار خانم دکتر سلطانه‌خواه، جناب آقای دکتر سالار آملی، جناب آقای دکتر آقامیری و جناب آقای دکتر عصاره که با پشتیبانی‌های مادی و معنوی خود امکان انجام این کار مهم را فراهم نمودند، نیز کمال تشکر و قدردانی را دارم. امید است، استمرار این همکاری‌ها تسریع کنند و زمینه‌ساز امر توسعه کشور باشد.

از ریاست محترم مؤسسه جناب آقای دکتر میرزایی نلوشن و سرکار خانم دکتر سفیدکن معاونت پژوهشی مؤسسه و جناب آقای مهندس فیاض ریاست محترم بخش تحقیقات مرتع مؤسسه که با بذل عنایت خویش اینجانب را یاری نموده‌اند، سپاسگزارم. از سرکار خانم مهندس نوایی که زحمت شناسایی گیاهان دارویی را برعهده داشتند سپاسگزاری می‌گردد. از جناب آقای مهندس شاهنده که در مراحل اولیه نگارش کتاب با اینجانب همکاری نمودند قدردانی می‌گردد.

پروانه عشوری

فهرست مطالب

چکیده	۱ -
۱- مقدمه	۲ -
۱-۱- گیاهان دارویی	۲ -
۲- اهداف اساسی طرح شناسایی و پراکنش گیاهان دارویی کشور	۳ -
۳- روش بررسی	۴ -
۳-۱- مرحله مقدماتی طرح ملی شناخت مناطق اکولوژیک کشور	۴ -
۳-۲- مرحله مطالعات صحرایی طرح ملی شناخت مناطق اکولوژیک کشور	۴ -
۳-۳- مرحله تلفیق اطلاعات و تدوین گزارش نهایی طرح ملی شناخت مناطق اکولوژیک کشور	۵ -
۳-۴- یکپارچه سازی و تهیه گزارش استانی طرح ملی شناخت مناطق اکولوژیک کشور	۵ -
۳-۵- شناسایی گیاهان دارویی استان قم	۶ -
۴- تشریح خصوصیات منطقه مورد مطالعه استان قم	۶ -
۴-۱- موقعیت جغرافیایی منطقه مورد مطالعه	۶ -
۴-۲- وضعیت آب و هوایی استان قم	۸ -
۴-۳- رودخانه های استان قم	۹ -
۴-۴- ارتفاعات مهم استان قم	۹ -
۴-۵- زیست بوم های نادر استان قم	۱۱ -
۴-۶- تالاب دریاچه حوض سلطان	۱۱ -
۴-۷- زمین شناسی استان قم	۱۲ -
۴-۸- منابع اراضی	۱۵ -
۴-۹- وضعیت پوشش گیاهی استان قم	۲۲ -
۵- وضعیت گیاهان دارویی استان قم	۳۰ -
۶- تشریح گیاهان دارویی استان قم	۳۵ -
منابع مورد استفاده	۲۴۷ -

فهرست شکل ها

- شکل شماره ۱ نقشه موقعیت جغرافیایی استان قم در ایران - ۷ -
- شکل شماره ۲ نقشه پراکنش طبقات اقلیمی در محدوده مورد مطالعه - ۱۰ -
- شکل شماره ۳ نقشه زمین شناسی استان قم - ۱۴ -
- شکل شماره ۴ نقشه ارزیابی منابع و قابلیت اراضی استان قم - ۲۱ -
- شکل شماره ۵ نقشه پراکنش نیپ های گیاهی استان قم - ۲۹ -
- شکل شماره ۶ محدوده پراکنش گیاه دارویی بومادران بیابانی (*Achillea tenuifolia*) - ۳۷ -
- شکل شماره ۷ محدوده پراکنش گیاه دارویی بومادران جنوبی (*Achillea wilhelmsii*) - ۳۹ -
- شکل شماره ۸ محدوده پراکنش گیاه دارویی سفید مشک (*Ajuga chamaecistus*) - ۴۱ -
- شکل شماره ۹ محدوده پراکنش گیاه دارویی سمی گل تنک (*Alcea laxiflora*) - ۴۳ -
- شکل شماره ۱۰ محدوده پراکنش گیاه دارویی خارشور (*Alhagi camelorum*) - ۴۶ -
- شکل شماره ۱۱ محدوده پراکنش گیاه دارویی علف ترنجبین (*Alhagi mannifera*) - ۴۸ -
- شکل شماره ۱۲ محدوده پراکنش گیاه دارویی موسیر (*Allium hirtifolium*) - ۵۰ -
- شکل شماره ۱۳ محدوده پراکنش گیاه دارویی قدومه زیر (*Alyssum smyrnosum*) - ۵۲ -
- شکل شماره ۱۴ محدوده پراکنش گیاه دارویی بادامک (*Amygdalus lycioides*) - ۵۴ -
- شکل شماره ۱۵ محدوده پراکنش گیاه دارویی بادام کوهی (*Amygdalus scoparia*) - ۵۶ -
- شکل شماره ۱۶ محدوده پراکنش گیاه دارویی آسمانی سیخک دار (*Anabasis setifera*) - ۵۸ -
- شکل شماره ۱۷ محدوده پراکنش گیاه دارویی نازیابانی درختچه ای (*Andrachne fruticulosa*) - ۶۱ -
- شکل شماره ۱۸ محدوده پراکنش گیاه دارویی بابونه بلند (*Anthemis altissima*) - ۶۳ -
- شکل شماره ۱۹ محدوده پراکنش گیاه دارویی بابا آدم (*Arctium lappa*) - ۶۵ -
- شکل شماره ۲۰ محدوده پراکنش گیاه دارویی افسنتین (*Artemisia absinthium*) - ۶۷ -

فهرست شکل ها

- شکل شماره ۲۱ محدوده پراکنش گیاه دارویی درمنه کوهی (*Artemisia aucheri*) - ۶۹ -
- شکل شماره ۲۲ محدوده پراکنش گیاه دارویی درمنه بیابانی (*Artemisia deserti*) - ۷۱ -
- شکل شماره ۲۳ محدوده پراکنش گیاه دارویی درمنه شرقی (*Artemisia scoparia*) - ۷۳ -
- شکل شماره ۲۴ محدوده پراکنش گیاه دارویی درمنه دشتی (*Artemisia sieberi*) - ۷۶ -
- شکل شماره ۲۵ محدوده پراکنش گیاه دارویی زبرینه کوهستانی (*Asperula glomerata*) - ۷۸ -
- شکل شماره ۲۶ محدوده پراکنش گیاه دارویی گون اسبی (*Astragalus glaucacanthus*) - ۸۰ -
- شکل شماره ۲۷ محدوده پراکنش گیاه دارویی گون پنبه ای (*Astragalus gossypinus*) - ۸۳ -
- شکل شماره ۲۸ محدوده پراکنش گیاه دارویی گون درختچه ای (*Astragalus squarrosus*) - ۸۵ -
- شکل شماره ۲۹ محدوده پراکنش گیاه دارویی کلم واژگون (*Brassica deflexa*) - ۸۷ -
- شکل شماره ۳۰ محدوده پراکنش گیاه دارویی چتر گندمی داسی (*Bupleurum falcatum*) - ۸۹ -
- شکل شماره ۳۱ محدوده پراکنش گیاه دارویی کبر (*Capparis spinosa*) - ۹۱ -
- شکل شماره ۳۲ محدوده پراکنش گیاه دارویی گلرنگ (*Carthamus oxyacantha*) - ۹۳ -
- شکل شماره ۳۳ محدوده پراکنش گیاه دارویی گل گندم مهاجر (*Centaurea bruguieriana*) - ۹۵ -
- شکل شماره ۳۴ محدوده پراکنش گیاه دارویی گل گندم بیابانی (*Centaurea gaubae*) - ۹۷ -
- شکل شماره ۳۵ محدوده پراکنش گیاه دارویی گل گندم بوته ای (*Centaurea virgata*) - ۹۹ -
- شکل شماره ۳۶ محدوده پراکنش گیاه دارویی سلمک اورشلیمی (*Chenopodium botrys*) - ۱۰۱ -
- شکل شماره ۳۷ محدوده پراکنش گیاه دارویی کاسنی (*Cichorium intybus*) - ۱۰۳ -
- شکل شماره ۳۸ محدوده پراکنش گیاه دارویی علف مار بادکنکی (*Cleome coluteoides*) - ۱۰۵ -
- شکل شماره ۳۹ محدوده پراکنش گیاه دارویی علف مار هرز قفقازی (*Cleome iberica*) - ۱۰۷ -
- شکل شماره ۴۰ محدوده پراکنش گیاه دارویی گل حسرت زیبا (*Colchicum speciosum*) - ۱۰۹ -

فهرست شکل ها

- شکل شماره ۴۱ محدوده پراکنش گیاه دارویی پیچک صحرائی (*Convolvulus arvensis*) -..... - ۱۱۱ -
- شکل شماره ۴۲ محدوده پراکنش گیاه دارویی علف مورچه (*Cressa cretica*) -..... - ۱۱۳ -
- شکل شماره ۴۳ محدوده پراکنش گیاه دارویی سیاه گینه (*Denderostellera lessertii*) -..... - ۱۱۵ -
- شکل شماره ۴۴ محدوده پراکنش گیاه دارویی میخک (*Dianthus crinitus*) -..... - ۱۱۷ -
- شکل شماره ۴۵ محدوده پراکنش گیاه دارویی میخک شرقی (*Dianthus orientalis*) -..... - ۱۱۹ -
- شکل شماره ۴۶ محدوده پراکنش گیاه دارویی جو سیخ (*Ebenus stellata*) -..... - ۱۲۱ -
- شکل شماره ۴۷ محدوده پراکنش گیاه دارویی خوشاریزه (*Echinophora platyloba*) -..... - ۱۲۳ -
- شکل شماره ۴۸ محدوده پراکنش گیاه دارویی شکر تیغال شرقی (*Echinops orientalis*) -..... - ۱۲۵ -
- شکل شماره ۴۹ محدوده پراکنش گیاه دارویی شکر نیال غول آسا (*Echinops robustus*) -..... - ۱۲۷ -
- شکل شماره ۵۰ محدوده پراکنش گیاه دارویی ارمک کبیر (*Ephedra major*) -..... - ۱۲۹ -
- شکل شماره ۵۱ محدوده پراکنش گیاه دارویی باریجه (*Ferula gumosa*) -..... - ۱۳۱ -
- شکل شماره ۵۲ محدوده پراکنش گیاه دارویی کما (*Ferula ovina*) -..... - ۱۳۳ -
- شکل شماره ۵۳ محدوده پراکنش گیاه دارویی انجیر (*Ficus carica*) -..... - ۱۳۵ -
- شکل شماره ۵۴ محدوده پراکنش گیاه دارویی شیربنیر (*Galium humifusum*) -..... - ۱۳۷ -
- شکل شماره ۵۵ محدوده پراکنش گیاه دارویی شیرین بیان کرک غده ای (*Glycyrrhiza glabra*) - ۱۳۹ -
- شکل شماره ۵۶ محدوده پراکنش گیاه دارویی کنگر علوفه ای (*Gundelia tournefortii*) -..... - ۱۴۱ -
- شکل شماره ۵۷ محدوده پراکنش گیاه دارویی گچ دوست دورنگ (*Gypsophila bicolor*) -..... - ۱۴۳ -
- شکل شماره ۵۸ محدوده پراکنش گیاه دارویی آفتاب پرست بیابانی (*Heliotropium aucheri*) -..... - ۱۴۵ -
- شکل شماره ۵۹ محدوده پراکنش گیاه دارویی آفتاب پرست تهرانی (*Heliotropium bovei*) -... - ۱۴۷ -
- شکل شماره ۶۰ محدوده پراکنش گیاه دارویی گلپر (*Heracleum persicum*) -..... - ۱۴۹ -

فهرست شکل ها

- شکل شماره ۶۱ محدوده پراکنش گیاه دارویی بذرالبنج (*Hyoscyamus niger*) - ۱۵۱ -
- شکل شماره ۶۲ محدوده پراکنش گیاه دارویی گل راعی (*Hypericum perforatum*) - ۱۵۳ -
- شکل شماره ۶۳ محدوده پراکنش گیاه دارویی گل راعی دیهیمی (*Hypericum scabrum*) - ۱۵۵ -
- شکل شماره ۶۴ محدوده پراکنش گیاه دارویی زنبق سیمین رگه (*Iris hymenospatha*) - ۱۵۷ -
- شکل شماره ۶۵ محدوده پراکنش گیاه دارویی ترتیزک ساقه آغوش (*Lepidium perfoliatum*) - ۱۵۹ -
- شکل شماره ۶۶ محدوده پراکنش گیاه دارویی ترتیزک ایرانی (*Lepidium persicum*) - ۱۶۱ -
- شکل شماره ۶۷ محدوده پراکنش گیاه دارویی شصت عروسان (*Limonium iranicum*) - ۱۶۳ -
- شکل شماره ۶۸ محدوده پراکنش گیاه دارویی فراسیون ناجوردندان (*Marrubium anisodon*) - ۱۶۵ -
- شکل شماره ۶۹ محدوده پراکنش گیاه دارویی فراسیون پهن دندان (*Marrubium crassidens*) - ۱۶۷ -
- شکل شماره ۷۰ محدوده پراکنش گیاه دارویی فراسیون (*Marrubium vulgare*) - ۱۶۹ -
- شکل شماره ۷۱ محدوده پراکنش گیاه دارویی پونه (*Mentha longifolia*) - ۱۷۱ -
- شکل شماره ۷۲ محدوده پراکنش گیاه دارویی نعنا گربه ای (*Nepeta cataria*) - ۱۷۳ -
- شکل شماره ۷۳ محدوده پراکنش گیاه دارویی پونه سای بیابانی (*Nepeta ispahani*) - ۱۷۵ -
- شکل شماره ۷۴ محدوده پراکنش گیاه دارویی اسفند (*Peganum harmala*) - ۱۷۸ -
- شکل شماره ۷۵ محدوده پراکنش گیاه دارویی گوش بره (*Phlomis olivieri*) - ۱۸۰ -
- شکل شماره ۷۶ محدوده پراکنش گیاه دارویی گوش بره ایرانی (*Phlomis persica*) - ۱۸۲ -
- شکل شماره ۷۷ محدوده پراکنش گیاه دارویی پسته وحشی (*Pistacia khinjuk*) - ۱۸۴ -
- شکل شماره ۷۸ محدوده پراکنش گیاه دارویی بنه (*Pistacia mutica*) - ۱۸۶ -
- شکل شماره ۷۹ محدوده پراکنش گیاه دارویی بارهنگ سر نیزه ای (*Plantago lanceolata*) - ۱۸۸ -
- شکل شماره ۸۰ محدوده پراکنش گیاه دارویی جاشیر صخره روی (*Prangos uloptera*) - ۱۹۰ -

فهرست شکل ها

- شکل شماره ۸۱ محدوده پراکنش گیاه دارویی کهورک (*Prosopis farcta*) - ۱۹۳ -
- شکل شماره ۸۲ محدوده پراکنش گیاه دارویی پرند (*Pteropyrum aucheri*) - ۱۹۵ -
- شکل شماره ۸۳ محدوده پراکنش گیاه دارویی پرند تهرانی (*Pteropyrum olivieri*) - ۱۹۷ -
- شکل شماره ۸۴ محدوده پراکنش گیاه دارویی سگ دندان خاردار (*Pycnocycla spinosa*) - ۱۹۹ -
- شکل شماره ۸۵ محدوده پراکنش گیاه دارویی ورث (*Reseda lutea*) - ۲۰۱ -
- شکل شماره ۸۶ محدوده پراکنش گیاه دارویی ریواس (*Rheum ribes*) - ۲۰۳ -
- شکل شماره ۸۷ محدوده پراکنش گیاه دارویی سماق (*Rhus coriaria*) - ۲۰۵ -
- شکل شماره ۸۸ محدوده پراکنش گیاه دارویی ورد (*Rosa persica*) - ۲۰۷ -
- شکل شماره ۸۹ محدوده پراکنش گیاه دارویی مریم گلی بیابانی (*Salvia eremophila*) - ۲۰۹ -
- شکل شماره ۹۰ محدوده پراکنش گیاه دارویی مریم گلی پرساقه (*Salvia multicaulis*) - ۲۱۱ -
- شکل شماره ۹۱ محدوده پراکنش گیاه دارویی مریم گلی مزغله رودی (*Salvia nemorosa*) - ۲۱۳ -
- شکل شماره ۹۲ محدوده پراکنش گیاه دارویی توت روباهی (*Sanguisorba minor*) - ۲۱۵ -
- شکل شماره ۹۳ محدوده پراکنش گیاه دارویی بشقابی سنبله ای (*Scutellaria pinnatifida*) - ۲۱۷ -
- شکل شماره ۹۴ محدوده پراکنش گیاه دارویی سنبله ای کوهسری (*Stachys acerosa*) - ۲۱۹ -
- شکل شماره ۹۵ محدوده پراکنش گیاه دارویی سنبله ای ارغوانی (*Stachys inflata*) - ۲۲۱ -
- شکل شماره ۹۶ محدوده پراکنش گیاه دارویی مینای دماوندی (*Tanacetum pinnatum*) - ۲۲۳ -
- شکل شماره ۹۷ محدوده پراکنش گیاه دارویی مینا پرکپه (*Tanacetum polycephalum*) - ۲۲۵ -
- شکل شماره ۹۸ محدوده پراکنش گیاه دارویی مریم نخودی شرقی (*Teucrium orientale*) - ۲۲۷ -
- شکل شماره ۹۹ محدوده پراکنش گیاه دارویی مریم نخودی (*Teucrium polium*) - ۲۲۹ -
- شکل شماره ۱۰۰ محدوده پراکنش گیاه دارویی برگ سدایی (*Thalictrum minus*) - ۲۳۱ -

فهرست شکل ها

- شکل شماره ۱۰۱ محدوده پراکنش گیاه دارویی آویشن (*Thymus kotschyanus*) - ۲۳۳ -
- شکل شماره ۱۰۲ محدوده پراکنش گیاه دارویی گل ماهور (*Verbascum songaricum*) - ۲۳۵ -
- شکل شماره ۱۰۳ محدوده پراکنش گیاه دارویی بنگرو (*Vitex pseudo negundo*) - ۲۳۷ -
- شکل شماره ۱۰۴ محدوده پراکنش گیاه دارویی کاکوتی کوهی (*Ziziphora clinopodioides*) - ۲۳۹ -
- شکل شماره ۱۰۵ محدوده پراکنش گیاه دارویی کاکوتی (*Ziziphora tenuir*) - ۲۴۱ -
- شکل شماره ۱۰۶ محدوده پراکنش گیاه دارویی قیچ لوبیانی (*Zygophyllum fabago*) - ۲۴۳ -

فهرست جداول

- جدول شماره ۱ توزیع تیپ های گیاهی منطقه مورد مطالعه قم و گروه بندی آنها -۲۳-
- جدول شماره ۲ فهرست گیاهان دارویی استان قم -۳۱-
- جدول شماره ۳ فهرست بررسی از گیاهان دارویی و محدوده پراکنش آنها در استان قم -۲۴۴-

www.ketab.ir

هرگونه برنامه‌ریزی در زمینه مدیریت منابع طبیعی از جمله حفظ، احیا، اصلاح، توسعه و بهره‌برداری نیازمند به‌دست آوردن اطلاعات پایه بهنگام است. طرح ملی شناسایی و پراکنش گیاهان دارویی کشور جهت کسب این اطلاعات در سطح کشور به اجرا در آمده است. انجام طرح تحقیقاتی شناسایی و پراکنش گیاهان دارویی کشور می‌تواند نقشی اساسی در رفع نیازها در زمینه گیاهان دارویی ایفا کند و به‌عنوان وسیله‌ای جهت رسیدن به اهداف حفاظت، بهره‌برداری، احیا و بازسازی منابع طبیعی قابل‌تجدید محسوب گردد. درک و نگرش کلی طرح شناسایی و پراکنش گیاهان دارویی کشور بر این هدف عمده استوار است که گیاهان دارویی هر استان، شناسایی و نقشه پراکنش آن‌ها تهیه شود و شرایط رویشگاهی آن‌ها نظیر اقلیم، توپوگرافی، خاک و... معین گردد بدون شک فواید بسیاری از این مطالعه نصیب محققان دست‌اندرکار علوم زیستی خواهد شد و راه توسعه منابع طبیعی را برای آیندگان بیش از پیش هموار خواهد کرد.

۱-۱- گیاهان دارویی

گیاهان دارویی گیاهانی هستند که یک یا برخی از اندام‌های آنها حاوی ماده مؤثره است. این ماده که کمتر از یک درصد وزن خشک گیاه را تشکیل می‌دهد، دارای خواص دارویی مؤثر بر موجودات زنده است. همچنین کاشت، داشت و برداشت این گیاهان به‌منظور استفاده از ماده مؤثره آن‌ها انجام می‌گیرد. گیاهان دارویی از ارزش و اهمیت خاصی در تأمین بهداشت و سلامت جوامع هم به‌لحاظ درمان و هم پیشگیری از بیماری‌ها برخوردار بوده و هستند. این بخش از منابع طبیعی قدمتی هم‌بای بشر داشته و یکی از مهمترین منابع تأمین غذایی و دارویی بشر در طول نسل‌ها بوده‌اند. پتانسیل تولید داروهای گیاهی در طبیعت بسیار بالاست. گرایش عمومی جامعه به استفاده از داروها و درمان‌های گیاهی به‌طور کلی فرآورده‌های طبیعی به‌ویژه در طی سال‌های اخیر رو به افزایش بوده و مهمترین علل آن، اثبات اثرات مخرب و جانبی داروهای شیمیایی از یک طرف و ایجاد آلودگی‌های زیست‌محیطی که کره زمین را تهدید می‌کند از سوی دیگر بوده است. گیاهان دارویی جزء ذخایر و منابع طبیعی هستند و بسیاری از کشورها کم یا زیاد از یک چنین منبعی برخوردارند که نوع، تعداد و تنوع گونه‌های گیاهی براساس شرایط و موقعیت جغرافیایی هر منطقه متفاوت است. متأسفانه سودآوری‌های کلان اقتصادی و توجه روزافزون به تجارت جهانی گیاهان دارویی، مشکلات و مسائل ناگواری را برای این منابع به‌وجود آورده و نسل گونه‌های گیاهی را با خطر انقراض مواجه ساخته است. چرا که بخش عظیمی از تجارت، مربوط به گونه‌های گیاهی دارویی است که از طبیعت جمع‌آوری